

УДК 336.63

Лактіонова О.А.

кандидат економічних наук, доцент,
докторант кафедри фінансів і банківської справи
Донецького національного університету

ОЦІНКА ФІНАНСОВОЇ ГНУЧКОСТІ ДОМОГОСПОДАРСТВ В УКРАЇНІ

Стаття присвячена методології оцінки фінансової гнучкості домогосподарств як маневреного потенціалу в разі впливу фінансових шоків. Оцінку гнучкості домогосподарств в Україні у 2003–2014 рр. здійснено за показниками трьох компонентів – доходів, витрат, активів і зобов'язань. Її рівень, визначений на основі можливостей розширення доходної бази домогосподарств, її вихідної стабільності, можливостей безпечного зменшення окремих видів витрат, спроможності застосування грошових та інших видів фінансових резервів і накопичень, наявності запасу боргового навантаження, порівняно із аналогічними характеристиками країн – учасниць ОЕСР.

Ключові слова: фінансова гнучкість, домогосподарства, фінанси домогосподарств, заощадження домогосподарств, боргове навантаження домогосподарств.

Лактіонова А.А. ОЦЕНКА ФИНАНСОВОЙ ГИБКОСТИ ДОМОХОЗЯЙСТВ В УКРАИНЕ

Статья посвящена методологии оценки финансовой гибкости домохозяйств как маневренного потенциала в случае воздействия финансовых шоков. Оценка гибкости домохозяйств в Украине в 2003–2014 г. осуществлена по показателям трех компонентов – доходов, расходов, активов и обязательств. Ее уровень, определенный на основе возможностей расширения доходной базы домохозяйств, ее исходной стабильности, возможностей безопасного уменьшения отдельных видов расходов, способности применения денежных и других видов финансовых резервов и накоплений, наличия запаса долговой нагрузки, сопоставлен с аналогичными характеристиками стран – участниц ОЭСР.

Ключевые слова: финансовая гибкость, домохозяйства, финансы домохозяйств, сбережения домохозяйств, долговая нагрузка домохозяйств.

Laktionova O.A VALUATION OF FINANCIAL FLEXIBILITY OF HOUSEHOLDS IN UKRAINE

The article is devoted to the methodology for assessing the financial flexibility of households as the maneuvering capacity in the case of exposure to financial shocks. Evaluation of flexibility of households in Ukraine in 2003–2014 years. carried out in terms of three components – income, expenses, assets and liabilities. Its level is determined based on the possibilities of expansion of the revenue base of households, its initial stability, features safe reduction of certain types of spending, the ability to use money and other forms of financial reserves and savings, available stock of debt burden, it is associated with the same characteristics of countries – participants of the OECD.

Keywords: financial flexibility, household finance, household savings, household debt burden.

Постановка проблеми. Фінансові відносини домогосподарства набувають великого значення у соціально-економічному розвитку суспільства. Дослідження фінансів домогосподарств, їх фінансових відносин та інтересів мають бути пріоритетними, оскільки зростання добробуту кожної окремої людини укріплює всю систему держави та зменшує негативні прояви, які притаманні кожній сфері, де взаємодіють різні економічні суб'єкти. Фінансова безпека домогосподарств і, відповідно, їх маневрений потенціал в умовах циклічного розвитку економіки із зростанням тривалості та глибини кризових і рецесійних процесів є ключовими характеристиками стійкості усієї фінансової системи, основою її розвитку.

В Україні налічувалося на кінець 2013 р. близько 16,9 млн домогосподарств. Їх частка у первинному розподілі ВВП складає 50%, 71,4% ВВП – це кінцеві споживчі витрати домогосподарств. Домогосподарства основними постачальниками внутрішніх фінансових ресурсів у країні.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Дослідження сучасних тенденцій функціонування домогосподарств посідають чільне місце в колі інтересів С. Белозьорова, О. Боуера, Н. Героніної, В. Глухова, Дж. Касадо, Т. Кізима, І. Санько, В. Суркіна, С. Юрія та ін.

Актуальність питання фінансової неспроможності або безпеки (*financial fragility*) домогосподарств внаслідок фінансової кризи визначили певний інтерес вчених до оцінки фінансової спроможності домашніх господарств в разі фінансових шоків впливів. До таких досліджень варто віднести праці А. Лусарді [1], П. Туффано, Е. Ворсінгтона [2], М. Ампудіа та

ін. [3], Н. Албасета і П. Ліндера [4], Р. Херральда і К. Кауко [5], М. Персона [6], С. Зачковскі і Д. Заковскі [7] та ін.

Постановка завдання. Метою статті є оцінка фінансової гнучкості домашніх господарств на основі визначення трьох компонентів маневреного потенціалу – доходів, витрат, активів і зобов'язань населення.

Виклад основного матеріалу дослідження. Під час оцінки гнучкості фінансового забезпечення домашніх господарств необхідно керуватися такими положеннями:

1) спроможність домашніх господарств до ефективно фінансової адаптації залежить від можливостей розширення їх доходної бази, її вихідної стабільності, можливостей безболісного зменшення окремих видів витрат, без порушення при цьому можливостей задоволення мінімальних потреб, спроможності застосування грошових та інших видів фінансових резервів і накопичень, наявності запасу боргового навантаження. Відповідно, визначимо агреговані структурні елементи оцінки гнучкості як гнучкість фінансів домогосподарств відповідно до їх доходів, витрат, активів і зобов'язань;

2) гнучкість фінансів домогосподарств буде тим вище, чим:

- вище рівень задоволення мінімальних прожиткових потреб населення, нижче рівень бідності та менше рівень розшарування та соціальної нерівності у суспільстві,

- вище рівень загальної соціалізації ВВП відповідно до співвідношення заробітної плати та розміру останнього;

- вище частка підприємницького доходу та доходу від самозайнятості, доходів від власності;
- нижче частка споживчих витрат домашніх господарств у структурі їх загальних витрат, у тому числі частка витрат на житло, газ, воду та електроенергію;
- вище частка вкладень у фінансові і нефінансові активи у витратах домашніх господарств;
- вище загальний рівень заощаджень населення;
- менше рівень боргового навантаження на домашні господарства;
- краще стан грошових резервів.

3) оцінку гнучкості доцільно провести на основі оцінки факторів її формування, та результатів її реалізації. Об'єктом оцінки у цієї статті є саме перший підхід.

Аналіз вихідних показників гнучкості фінансів домогосподарств за їх доходами свідчить про їх загальне покращення у період після фінансово-економічної кризи 2011–2014 рр. – 7 із 9-ти показників набули в цей час своїх найкращих значень за останні три роки. Так, суттєве покращення відбулося у задоволенні мінімальних прожиткових потреб населення – рівень бідності з 65% у 2003 р. опустився до 8-9% населення, перевищення доходів домогосподарства над прожитковим мінімумом також досягло майже двократного розміру та зросло майже у 3 рази, зменшилася і диференціація населення за доходами – співвідношення доходів найбагатших та найбідніших скоротилося з 7 до 5 разів. Між тим, є і негативні тенденції – у 2014 р. на 4 в.п. впали середні доходи домогосподарства до прожиткового мінімуму, на 1 в.п. підвищився рівень бідності, зменшилися середні доходи домогосподарств до їх середніх витрат, скоротився рівень соціалізації ВВП разом із паралельним негативним підвищенням частки заробітної плати у ресурсах домогосподарств. Низькою залишається і частка доходів від підприємницької діяльності та самозайнятості у доходах домогосподарств.

Про особливу роль у механізмі досягнення гнучкості та, відповідно, динаміку різних доходів свідчать і агреговані показники фінансових ресурсів сектора домогосподарств. У динаміці доходів закономірно більш стабільною є заробітна плата та соціальні допомоги як більш інерційні джерела (їх кое-

фіцієнт варіації склав відповідно 0,51 та 0,52). Разом з тим вони зазнали більшого зниження під час світової фінансової кризи – у 2009 р. зниження доходів у вигляді заробітної плати склало 31 в.п. у порівнянні із 2008 р., у 2014 р. їх абсолютна величина навіть знизилася на 3%, посилившись впливом аналогічного падіння соціальних виплат. Порівняно з цим доходи від власності, прибуток та змішаний дохід у 2014 р. зросли на 6%, а їх коефіцієнт варіації склав 72%. Виконуючи роль своєрідного резерву, що підтверджується динамікою, в Україні доходи від власності, підприємницький дохід та дохід від самозайнятості все ж не можуть сформувати повноцінний буфер – їх частка залишається досить незначною – на заробітну плату та соціальні виплати приходиться майже 80% всіх джерел. Підтвердження цьому виступають показники покриття витрат на придбання товарів та послуг різними видами доходів (рис. 1). Так, дефіцит покриття придбання товарів та послуг у 2014 р. склав більше 673 млрд грн, із урахуванням прибутку, змішаного доходу та доходу від власності – 341 млрд грн. Цей дефіцит покривається тільки за рахунок соціальних допомог та поточних трансфертів. Отже, для повного покриття вказані джерела доходів повинні збільшитися майже у два рази. Слід також додати той факт, що збільшення дефіциту за умови врахування доходів від власності, прибутку та змішаного доходу, відбувалося більшими темпами у порівнянні із дефіцитом, із покриттям тільки за рахунок заробітної плати. Отже, зростання зазначених додаткових доходів відбувалося меншими темпами за збільшенням потреби.

Для визначення інтегрованого показника гнучкості фінансів домогосподарств відповідно до їх доходів здійснимо нормування вказаних вихідних показників відповідно до їх середніх значень по країнах ОЕСР [9]. Вибір саме середнього значення, а не використання максимальних та мінімальних величин для нормування, засновується на високій варіативності значень по країнах вибірки (табл. 1).

Порівняння та нормування показників, що характеризують гнучкість домогосподарств за їх доходами у 2003–2014 рр., із аналогічними по країнах ОЕСР свідчить про той факт, що тільки декілька з показників виявилися кращими за середню тенденцію країн вибірки. Серед них – показники рівня задо-

Таблиця 1

Максимальні, мінімальні та середні значення показників гнучкості фінансів домогосподарств відповідно до їх доходів країн ОЕСР

	Мінімум	Максимум	Середнє
Рівень бідності (частка населення, із загальними доходами нижчими прожиткового мінімуму)	Чехія – 0,058, Данія – 0,057	Австралія – 0,14, Іспанія – 0,144, Чилі – 0,188, Естонія – 0,128	0,11
Співвідношення доходів 10% найбагатших до 10% найбідніших	Норвегія, Швеція	Мексика – 27, Туреччина, США, Ізраїль – 14	9
Частка доходів від підприємницької діяльності та само зайнятості у доходах домогосподарств	Естонія – 0,02, Швеція – 0,04, США – 0,06, Норвегія – 0,08	Чилі – 0,54, Туреччина – 0,44, Корея – 0,35, Чехія – 0,24	0,17
Частка доходів від власності	Швеція – 0, Словенія, Естонія – 0,01, Польща – 0,02	Фінляндія – 0,11, Німеччина, Данія, Люксембург – 0,05	0,05
Частка заробітної плати до ВВП	Туреччина – 0,49, Болгарія – 0,52	Великобританія – 0,71, Данія – 0,70, Нідерланди, Німеччина – 0,69	0,617
Частка заробітної плати в доходах домогосподарств	Угорщина, Данія – 0,6, Австрія – 0,61, Франція – 0,63, Фінляндія – 0,63	Естонія – 0,795, Люксембург, Польща – 0,73, Німеччина – 0,69	0,66
Частка соціальних допомог в доходах домашніх господарств	Корея – 0,06, Нідерланди, Австралія – 0,13, Чилі, Швейцарія – 0,16	Угорщина – 0,78, Греція – 0,45, Італія – 0,52, Франція – 0,44, Австрія – 0,42	0,29

Рис. 1. Покриття потреби у придбанні товарів та послуг за рахунок різних видів доходів

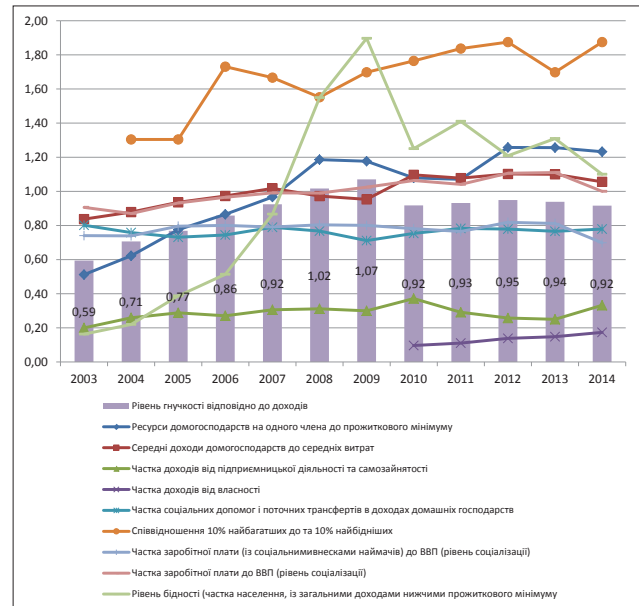
Джерело: розраховано за даними [8]

волення мінімальних прожиткових потреб населення (рис. 2). Незважаючи на стрімке підвищення рівня бідності в Україні останнім часом, на кінець 2014 р. його значення (10%) було нижчим за середній по країнах ОЕСР (11%).

Більш позитивне відхиленням має показник диференціації доходів населення (їх співвідношення за найбагатшими та найбіднішими). Разом із тим, враховуючи високий рівень гінзації економіки України, цей показник не є достатньо репрезентативним. Про виконання необхідної умови наявності гнучкості – задоволення мінімальних потреб, свідчать і значення показників відношення доходів домогосподарства до прожиткового мінімуму та співвідношення доходів на витрат домогосподарств.

Важливою умовою гнучкості доходної бази домогосподарств є її відповідна структура. Так, середнє значення показника підприємницького доходу домогосподарств та доходу від самозайнятості у країнах ОЕСР майже у три рази вище ніж в Україні та складає 17%. Нижчими за українські мають такі доходи тільки домогосподарства Швеції і Естонії. Обидві ці країни мають дуже високу частку заробітної плати у доходах та значні соціальні трансферти. У 1,5 рази вищими за середній у країнах ОЕСР є показник соціальних допомог, які виконують роль компенсаційного механізму для доходів домогосподарств, але має високі фінансові обмеження під час застосування. Отже, збільшення їх частки є негативним фактором для фінансової гнучкості домогосподарств у середньостроковій і довгостроковій перспективі. Найвищими серед країн ОЕСР вони є у Греції, Угорщині, Італії – країнах із наявними проблемами в сфері державних фінансів.

Деяку іншу інтерпретацію від характеристики зміни показника частки оплати найманої праці у доходах домогосподарств має показник їх частки у ВВП. Зважаючи на тенденцію поступового зниження останнього у світі серед науковців зараз йде жвава дискусія про можливі негативні наслідки цього явища. Так, за останні 20 років частка таких доходів у країнах ОЕСР знизилася у національному доході з 66,1% до 61,7%. Оплата праці вважається, з одного боку, найбільш стабільним показником структури національного доходу, з іншого, є основним джерелом споживчого попиту. Отже, його зменшення є ознакою загрози стійкості економічного зростання та розвитку. Відповідно до результатів досліджень спеціалістів Міжнародної організації труда, 1% зниження у частці оплати праці у національному доході

Рис. 2. Нормовані показники фінансової гнучкості відповідно до доходів домогосподарств

впливає на суттєве негативне зниження споживання населення: за виключенням Аргентини, Австралії та Південної Африки, усі країни в цілому зазнають 0,3% падіння споживчих витрат відповідно до 1% зниження частки доходів від оплати праці у ВВП. У країнах зі значною кількістю населення і, відповідно значним внутрішнім ринком (країни Єврозони, Китай, Мексика, Туреччина, США), таке падіння призводить до навіть більшого зниження споживання – 0,4-0,5% [11]. Зважаючи на те, що в Україні значення показника соціалізації ВВП на чверть менше за середнє по країнах ОЕСР, а також маючи на увазі його тенденцію до зниження, високу чисельність населення та падіння попиту на імпорт в результаті валютної кризи, можна впевнено прогнозувати подальше звуження внутрішнього споживання із наступними негативними наслідками для економічного розвитку.

Враховуючи сукупність характеристик гнучкості фінансів домогосподарств за їх доходами, на основі їх середньозваженого значення розраховано інтегральний показник гнучкості, який вказує на вичерпування потенціалу адаптації домогосподарств із позиції використання ними доходної бази, що вказує на необхідність її реструктуризації за допомогою більш ефективного застосування оподаткування та механізмів детінізації економіки.

Гнучкість фінансів домашніх господарств також визначається раціональною структурою їх витрат. В якості резервів раціоналізації таких витрат в разі необхідності є зниження, в першу чергу, вкладень у фінансові і не фінансові активи (скорочення накопичень) – неспоживчих витрат, а також окремих статей споживання, які не є предметами першої необхідності.

Треба зазначити, що номінальна величина споживчих витрат домашніх господарств в Україні в останні три роки повільно знижувалася – індекс зростання у 2014 р. вже дорівнював нулю, у 2015 р. прогнозується його від'ємне значення. Така тенденція відображає процес повільного пристосування домашніх господарств до посилення інфляційних процесів, зниження темпів зростання реальних доходів – у 2014 р. він впав до 6% річних.

Показник частки споживчих витрат у ВВП є важливим драйвером і, отже, індикатором економічного розвитку. У посткризовому періоді частка споживчих витрат у ВВП суттєво зросла – з 63% у 2008 р. до 71% у 2014 р. Середнє значення цього показника по країнах у 2012 р. склало 61,8% із найбільшими у Швейцарії, Греції, Великобританії, Туреччині та США (табл. 2). Разом із тим таке зростання може відбутися як за рахунок збільшення споживчого попиту, так і на основі зменшення ВВП. Отже цей показник вказує на загальну тенденцію зміни значимості цих витрат для економіки – його високі значення можуть свідчити не тільки про неефективність використання споживчих витрат як драйвера розвитку, але і його вичерпування.

Більш красномовно про адаптаційні можливості домашніх господарств свідчить показник частки споживчих витрат до загальної їх величини. В Україні ці витрати за останні 10 років практично не знижувалися менше 90%, спостерігається і їх негативна тенденція збільшення у 2014 р., що визначає обмежені можливості маневру за рахунок коригування накопичень.

Іншим показником структури витрат домогосподарств, що вказує на наявність резервів коригування споживчих витрат, є частка витрат на харчування. В Україні ці витрати до фінансової кризи 2009 р. перевищували 50% споживання, у 2014 р. вони склали 48%, підвищившись на 1 в.п. порівняно із попереднім періодом. Таке значення майже у 5 разів перевищує середній рівень показника по країнах ОЕСР, та більше ніж у 2 рази – максимальні.

У цьому аспекті заслуговує на увагу динаміка зміни різних витрат у країнах ЄС внаслідок фінансової кризи 2008 р. Найбільш стабільними або найменшого коригування зазнали витрати на харчування (-1%), витрати на освіту (+0,1%), оренда житла (+2%). Найбільшого зниження або економії зазнали такі споживчі витрати, як предмети довготривалого вживання (-5,2%), витрати на одяг (-4,9%), на відвідування ресторанів та готелів (-4,8%), електрику та газ (-1,8%) [12].

Показовою також є частка витрат на житло, воду, газ, електроенергію. В Україні вона з 4% у 2003 р. зросла до 11% у 2014 р. Саме ці витрати були в країнах ОЕСР суттєво більшими – їх середнє значення – 17,3%, максимальне мають такі країни, як Чехія, Великобританія, Фінляндія та Італія. Разом із тим імпорту газу за світовими цінами та низькі порівняні доходи домашніх господарств в Україні закладають основу перспективи негативного подальшого збільшення цих витрат і, отже, зменшення гнучкості фінансів домогосподарств за рахунок загальної економії витрат.

Вкладання коштів домогосподарствами у фінансові активи є не тільки способом формування резервів гнучкої адаптації у майбутньому, але і фактором отримання додаткових доходів. До фінансової кризи 2009 р. частка таких витрат в бюджеті домогосподарств досягала 9-10%, після якої вони не перевищували 3%, а в 2014 р. склали 2%. Це більше, ніж у 2 рази менше за значення показника у країнах ОЕСР та у 6 разів – за максимальні показники, які мають Корея (12,2%), Германія (8,2%) та ін. Нижчі показники мають тільки Норвегія і Естонія.

Розрахований аналогічний макроекономічний показник вкладень домогосподарств у фінансові активи до доходів (який може приймати від'ємні значення в разі перевищення вилучення коштів з фінансових активів) має трохи більші значення – його величина у 2014 р. склала 5%. Треба відзначити, що навіть у період світової фінансової кризи у 2008–2009 рр. вкладення домашніх господарств в Україні не прийняли від'ємних значень. У той же час протягом тривалого періоду відтік капіталу з фінансових активів спостерігався у Великобританії, Естонії, Фінляндії, Ірландії, Канаді. Одним із факторів такої тенденції є реалізація процесу делевериджу із зниженням боргового навантаження у всіх секторах економіки та відповідним зниженням притоку позикового капіталу.

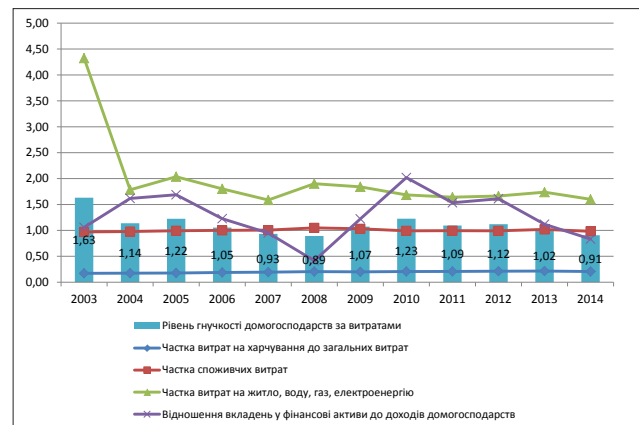

Рис. 3. Нормовані показники фінансової гнучкості відповідно до витрат домогосподарств

Розрахований рівень гнучкості фінансові в домогосподарств на основі їх витрат свідчить про його стійку тенденцію зниження з 2010 р. У 2014 р. його значення впало менше одиниці.

Гнучкість фінансів домогосподарств значною мірою визначаються не тільки величиною та структурою притоку та відтоку грошових ресурсів, а й накопичених резервів та зобов'язань – балансу акти-

Таблиця 2

Максимальні, мінімальні та середні значення показників гнучкості фінансів домогосподарств відповідно до їх витрат країн ОЕСР, ЄС

Показник	Мінімум	Максимум	Середнє
Частка витрат на харчування до загальних витрат	Великобританія – 0,09, Австрія – 0,1, Данія – 0,11	Польща – 0,19, Португалія – 0,16	0,13
Частка витрат на житло, воду, газ, електроенергію	Чехія – 0,214, Великобританія – 0,208, Фінляндія – 0,197, Італія – 0,191	Норвегія – 0,138, Португалія – 0,142, Бельгія – 0,168	0,173
Частка споживчих витрат у ВВП	Норвегія – 0,41, Нідерланди – 0,45, Чехія – 0,48, Данія – 0,49	Швейцарія – 0,77, Греція – 0,72, Великобританія, Чилі – 0,64, Туреччина – 0,69, США – 0,68	0,618
Відношення вкладень у фінансові активи до доходів домогосподарств	Фінляндія – (-0,059), Естонія – (-0,041), Норвегія – (-1,1), Греція – 0	Корея – 0,122, Португалія – 0,097, Германія – 0,082	4,64

вів і боргів. Формування фінансових заощаджень внаслідок соціальної спрямованості фінансових відносин є однією із найважливіших їх функцій. В разі впливу фінансових шоків заощадження виконують роль ліквідного резерву для задоволення додаткових потреб домогосподарств. Теоретичною основою цього явища складає мотив застереження, який за свідченням вчених складно виокремити та оцінити [12]. Разом із тим окремими вченими виявлено незначну частку заощаджень, сформованих саме відповідно до цього мотиву – до 10% вартості [13]. Більш пізні дослідження свідчать про більшу частку таких заощаджень – до 50% від їх загальної вартості [14]. З нашої точки зору, майже абсолютна ліквідність таких резервів дозволяє застосовувати їх за будь-якими напрямками, що дозволяє долучити до оцінки гнучкості весь об'єм фінансових активів.

Відсутність складання балансу фінансових і нефінансових активів за секторами економіки в Україні унеможливило повну оцінку накопиченого капіталу домашніми господарствами. Разом із тим така оцінка можлива у частині грошових заощаджень на рівні банківської системи, які традиційно займають переважну частку заощаджень населення в країні, на відміну від країн із розвинутим фінансовим ринком. Так, найбільша частка депозитів у загальних фінансових резервах населення у країнах – учасницях ОЕСР складає не більше 65%, що характерно для таких країн, як Словаччина (64,8%), Чехія (55,7%), Австрія (45,7%). Найменшою вона є у Чилі – 13,1%, США – 13,7%, Швеції – 16,6%, Ізраїлі – 22,1%. Це вказує на їх більшу диверсифікацію, як за інструментами вкладень, так і інститутів зберігання та накопичення резервів. Так, із адекватною банкам альтернативою у накопиченні коштів у вигляді пенсійних заощаджень є такі країни, як Австралія (52,9%), Чилі (46,8%), Данія (23,1%), Нідерланди (49%), Швейцарія (34%), США (31%). Найбільші вкладення домогосподарств в акції характерні для Швеції (32%), США (31%), Угорщини (30,4%), Чехії (20%).

Розрахований ступінь диверсифікації фінансових активів на основі індексу Херфіндала-Хіршмана відповідно до частки кожного із 5-ти видів (депозитів, облігацій, акцій, вкладень у взаємні і пенсійні фонди, компанії страхування життя) вказує на найбільший її рівень у США (2260), Бельгії (132), Данії (1993), Ізраїлі (1804), Італії (1990), Норвегії (2119) (рис. 4). Звертає на себе увагу і країна із мінімальним рівнем диверсифікації фінансових активів – Греція (5885), що відображає концентрацію заощаджень домогосподарств тільки у депозитах, та відповідну високу залежність фінансової безпеки домогосподарств від стійкості банківської системи цієї країни.

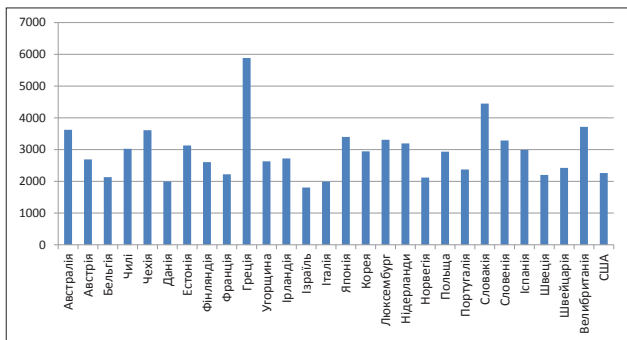

Рис. 4. Ступінь диверсифікації фінансових активів домогосподарств в країнах ОЕСР

Розраховано за даними [10]

Зростання диверсифікації знижує не тільки загальний ризик заощаджень, але і дає можливість отримання більш високого доходу із різних джерел, знижуючи тим самим навантаження на необхідну норму доходності вкладання коштів в банки. В цьому разі банки виконують свою природну роль – найбільш надійних інститутів вкладання коштів із відповідною невисокою доходністю.

Про рівень заощаджень свідчить також показник їх відношення до ВВП. В Україні він мав тенденцію до збільшення протягом майже всього досліджуваного періоду із максимумом у 2013 р., коли його значення склало 30%. У 2014 р. його падіння дорівнювало вже 3 в.п. Треба зазначити, що рівень домогосподарств заощаджень майже у 6 разів менше середнього співвідношення фінансових активів до ВВП у країнах ОЕСР, де воно складає 120%. Найбільшим воно є для Японії (334%), Канади (256%), Ізраїлю (228%). Близько 100% об'єму ВВП мають запаси фінансових активів домогосподарства Чехії, Угорщини та Норвегії, Словенії, Мексиці [9]. Отже, нагальною проблемою для України є не тільки збереження досягнутого рівня заощаджень, але і його збільшення за рахунок відновлення довіри до фінансової системи населення та залучення у фінансові активи незадіяних грошових коштів, що знаходяться у населення.

Досить неоднозначний вплив на фінансову гнучкість домогосподарств здійснює здійснення заощаджень в іноземній валюті. Зростання його вартості внаслідок підвищення курсу валюти та відповідний захист від інфляції, роблять таке заощадження більш привабливим та надійним напрямком заощаджень з точки зору домогосподарств і, відповідно, їх фінансової гнучкості. З іншого боку, такі фінансові активи збільшують ступінь доларизації економіки, підриваючи фінансову безпеку банків і, відповідно, негативним чином впливаючи на фінансову гнучкість домогосподарств. В Україні показник відношення депозитів населення в іноземній валюті мав тенденцію до збільшення – з 0,07 у 2008 р. від збільшився у 2 рази до 0,14. Разом із тим його зростання в останні два роки в більшій мірі пов'язано не із збільшенням вкладень (скорочення об'ємів нових вкладень в іноземній валюті домогосподарствами склало у 2012 р. – 16%, у 2013 р. – 66% [8]), а із номінальним збільшенням об'ємів внаслідок росту курсу іноземної валюти.

Обов'язковою компонентою в оцінці фінансової гнучкості домогосподарств є рівень їх боргового навантаження, яке може вимірюватися, як часткою витрат на обслуговування боргу у доходах (загальних витратах) домогосподарств, так і рівнем залишків боргових зобов'язань відносно їх доходів або ВВП.

Проблема боргу домашніх господарств у деяких країнах є дуже гострою та актуальною. Так, середнє боргове навантаження на домогосподарства (відносно їх доходів) в країнах ОЕСР склало в 2011 р. 135%. Найбільш високим воно було для Данії (331%), Нідерландів (302%), Ірландії (234%), Швейцарії (201%). При цьому Нідерланди і Греція зазнали найбільшого зростання за період 2006–2011 рр. – 46 та 39 в.п. відповідно. У той же час низці країн вдалося результативно провести делеверидж із зниженням боргового навантаження на доходи домогосподарств – на 20 в.п. в США, 16 в.п. – у Великобританії та 11 в.п. – у Германії.

Треба зазначити, що процеси делевериджу у світі проходять дуже повільно. Переважна більшість країн (80%) не тільки зберегли, а навіть збільшили

рівень боргового навантаження на домогосподарства на 7 трлн дол. США із 2007 р. до 40 трлн дол. США. Найбільшим було таке підвищення для Греції (20 в.п.), Китаю (18 в.п.), Швеції (18 в.п.), Туреччини (10 в.п.). Середній рівень боргу домогосподарств до ВВП у високорозвинутих країнах склав 80,7%, для тих, що розвиваються – 34,4%.

Боргове навантаження для домогосподарств в Україні у порівняннях із рівнем в високорозвинутих країнах не є високим. Його максимум відносно доходів населення прийшовся на 2008 р. (33%), із подальшим зниженням у посткризовому періоді до 12% в 2013 р. У 2014 р. внаслідок збільшення курсу валюти ця тенденція змінилася на протилежну із зростанням боргового навантаження на 2 в.п. Дещо вищим є його значення із вирахуванням соціальних виплат та допомог із доходів домогосподарств – у 2014 р. він склав 22% від таких доходів. Невисоким у порівнянні із середнім по країнах ОЕСР є значення боргу відносно ВВП. На відміну від попереднього показника, тенденція зміни боргу до ВВП характеризувалася поступовим підвищенням із максимумом у 2014 р. – 14%.

Останні дослідження проблеми боргу домогосподарств вказують на існування певного рівня боргового навантаження, перевищення якого підвищує вірогідність падіння платоспроможного попиту та генерує рецесію. За висновками вчених такий поріг для високо розвинутих країн складає для домогосподарств 85%. Для країн із ринками, що розвиваються, безумовно цей рівень буде на порядок нижчим. Треба зазначити, що загрозливим є не тільки саме значення боргу до ВВП, але і швидка зміна цього показника. Невелика варіація навколо тренду боргового навантаження збільшує на 10% ймовірність входження економіки в рецесію протягом наступного року. Якщо ж варіація перевищує 10%, відхилення від тренду збільшує вірогідність рецесії на 40%. Незважаючи на те, що таке швидке підвищення є рідким, воно спостерігалось у таких країнах, як Естонія, Іспанія, Великобританія, США.

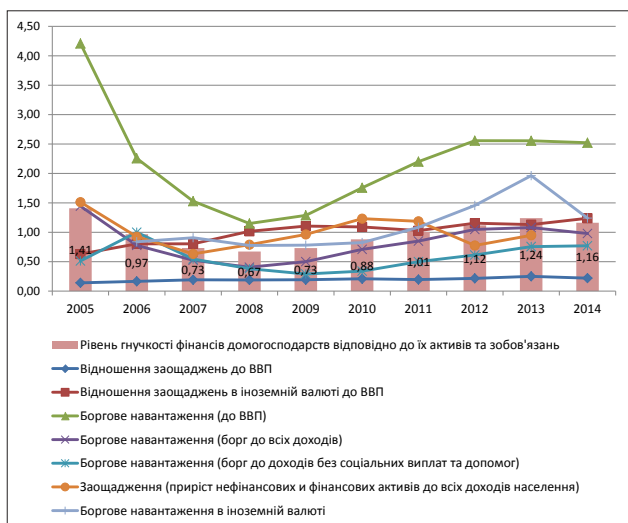

Рис. 5. Нормовані значення показників гнучкості фінансів домогосподарств в Україні відповідно до їх активів та зобов'язань

Розрахунок інтегрального показника рівня гнучкості фінансів домогосподарств відповідно до їх активів і зобов'язань на основі нормування вихідних показників дає загальне уявлення про накопиче-

ний потенціал можливостей вивільнення фінансових ресурсів або додаткового їх залучення населенням. Мінімальний рівень таких можливостей спостерігався у 2008 р. – він майже у 2 рази був нижчим за аналогічний у країнах ОЕСР. До 2013 р. відзначається повільне збільшення таких можливостей, перш за все за рахунок зменшення боргового навантаження. У 2014 р. цю тенденцію переломлено у бік зменшення потенціалу маневру домогосподарств на 8 в.п.

Отже, на відміну від досліджуваної вибірки країн, сектор домогосподарств в Україні із позиції ступеня боргового навантаження на макrorівні не є основним генеруючим фактором рецесійних процесів. Більш обтяженими із позиції боргу є вітчизняні сектори не фінансових корпорацій та державний сектор. Разом із тим незначний рівень гнучкості домогосподарств в частині їх доходів та витрат, одночасно із високою залежністю від фінансової спроможності банківських установ та держави, ставлять фінанси домогосподарств в досить турбулентне становище.

Інтегральний рівень фінансової гнучкості домогосподарств наведено на рисунку 6.

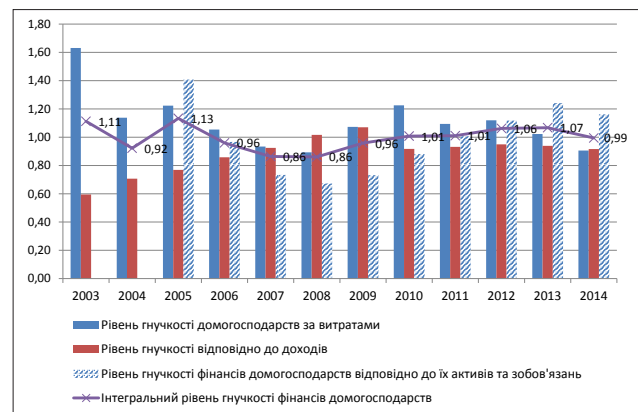

Рис. 6. Інтегральний рівень фінансової гнучкості домогосподарств

Аналіз інтегрального рівня фінансової гнучкості домогосподарств свідчить про таке:

- максимальний рівень гнучкості був сформований у 2005 р., надалі у результаті погіршення якості фінансових активів та збільшення зобов'язань домогосподарств 3 роки поспіль фінансова гнучкість знижувалася. У результаті відновлення довіри до банківської системи, регулювання фінансового ринку, з 2010 р. відбулося зростання інтегрального показника фінансової гнучкості;

- загрозливою виявляється негативна тенденція зниження усіх трьох компонентів фінансової гнучкості домогосподарств у 2014 р. як це відбулося у 2006 р. Показник гнучкості за рік впав на 8 в.п. більшою мірою за рахунок падіння якості та погіршення структури доходів та витрат населення. За обома компонентами рівень гнучкості фактично низився до їх значення у 2007 р.

БІБЛІОГРАФІЧНИЙ СПИСОК:

1. Lusardi A. "Americans' Financial Capability" Report prepared for the Financial Crisis Inquiry Commission, Washington (February). 2010. <http://www.nber.org/papers/w17103>.
2. Worthington A. 2003. "Emergency Finance in Australian Households: An Empirical Analysis of Capacity and Sources." Discussion Paper no. 163. Brisbane, Australia: Queensland University of Technology. <http://eprints.qut.edu.au/88001/8800.pdf>.

- Ampudia M. Financial fragility of Euro area households / Ampudia Miguel, Has van Vlokhoven, and Dawid Zochowski <https://www.ecb.europa.eu/pub/pdf/scpwps/ecbwp1737.en.pdf>.
- Albacete N. Household vulnerability in Austria – a microeconomic analysis based on the household finance and consumption survey /Albacete N., Lindner P., 2013 <https://ideas.repec.org/a/onb/oenbfs/y2013i25b2.html>.
- Herrala R. Household Loan Loss Risks in Finland – Estimations and Simulations with Micro Data”, Herrala R., and Kauko K., 2007. “Bank of Finland Research Discussion Papers 5/2007.
- Persson M., 2009. “Household indebtedness in Sweden and implications for financial stability – the use of household-level data”, BIS Papers No. 46. <https://ideas.repec.org/h/bis/bisbpc/46-14.html>.
- Zajączkowski S. and Zochowski D., 2007. “The distribution and dispersion of debt burden ratios among households in Poland and its implications for financial stability”, a chapter in Proceedings of the IFC Conference on “Measuring the financial position of the household sector”, Basel, 30–31 August 2006. – Volume 2, 2007, vol. 26, pp. 62–74.
- Офіційний сайт Державної служби статистики України <http://www.ukrstat.gov.ua/>.
- Офіційний сайт Організації економічного співробітництва і розвитку (OECD) <https://data.oecd.org/>.
- Global Wage Report 2012/13 Wages and equitable growth <http://www.ilo.org/>.
- Analysis of EU-27 household final consumption expenditure — Baltic countries and Greece still suffering most from the economic and financial crisis <http://ec.europa.eu/eurostat/>.
- Lusardi A. Financially Fragile Households: Evidence and Implications / Annamaria Lusardi, Daniel Schneider, Peter Tufano 2011 <http://www.nber.org/papers/w17072>.
- Skinner J. Risky Income, Life Cycle Consumption and Precautionary Saving / Skinner Jonathan. Journal of Monetary Economics 1988. “22, no. 2: 237–55.
- Carroll C. How Important Is Precautionary Saving? /Carroll, Christopher D., and Andrew A. Samwick. 1998. “Review of Economics and Statistics 80, no. 3: 410–19.

УДК 336.225.6

Луценко І.С.
кандидат економічних наук,
доцент кафедри фінансів
Одеського національного економічного університету

МЕТОДИЧНИЙ ПІДХІД ДО ОЦІНЮВАННЯ РІВНЯ ПОДАТКОВОЇ БЕЗПЕКИ ДЕРЖАВИ

У статті висвітлено методичний підхід до оцінювання рівня податкової безпеки держави як стратегічної складової фінансової безпеки України. Визначено індикатори оцінювання рівня податкової безпеки держави та їх порогові значення.

Ключові слова: податки, податкова система, податкова безпека держави, фінансова безпека.

Луценко І.С. МЕТОДИЧЕСКИЙ ПОДХОД К ОЦЕНИВАНИЮ УРОВНЯ НАЛОГОВОЙ БЕЗОПАСНОСТИ ГОСУДАРСТВА

В статье освещен методический подход к оценке уровня налоговой безопасности государства как стратегической составляющей финансовой безопасности Украины. Определены индикаторы оценки уровня налоговой безопасности государства, а также их пороговые значения.

Ключевые слова: налоги, налоговая система, налоговая безопасность государства, финансовая безопасность.

Lutsenco I.S. METHODOLOGICAL APPROACH TO ASSESSING THE LEVEL OF TAX SECURITY OF THE STATE

In the article was illuminated the methodical approach to the assessment of the tax state security as a strategic component of the financial security of Ukraine. The indicators were defined evaluation of tax security and their thresholds.

Keywords: taxes, tax system, tax state security, financial security.

Постановка проблеми. На початку 2015 р. у проголошеній Президентом України стратегії сталого розвитку «Україна-2020» одним з векторів розвитку держави є проведення податкової реформи, метою якої є побудова такої податкової системи, яка повинна, по-перше, стати простою, економічно справедливою, з мінімальними затратами часу на розрахунок і сплату податків; по-друге, створювати необхідні умови для сталого розвитку національної економіки; по-третє, забезпечувати достатнє наповнення доходів Державного бюджету України і місцевих бюджетів. У цьому контексті з метою контролю та оцінювання проведення результативності податкових реформ та їх впливу на забезпечення податкової безпеки держави актуалізуються питання щодо проведення об'єктивного, якісного та регулярного моніторингу рівня податкової безпеки держави. Тому розробка методичного підходу до оцінювання рівня податкової безпеки держави є актуальним та своєчасним.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Проблеми фінансової безпеки стали предметом досліджень багатьох вітчизняних учених-економістів:

О. Барановського, М. Єрмошенка, А. Сухорукова, В. Шлемка, І. Бенька, О. Ревака, Б. Кваснюка, Я. Жаліла, В. Мунтіяна, М. Медведкіної, О. Савицької та ін. Проте останнім часом набуває неабиякого розвитку інтерес науковців саме до однієї з її складових, а саме податкової безпеки держави. Серед вітчизняних економістів варто відзначити праці О. Баранецької, Ю. Бережної, М. Виклюк, В. Герасик, Ю. Іванова, В. Іщенко, В. Матвеевої, В. Мартинюка, Є. Медведкіної, Л. Петренко, Ю. Полянської, А. Соколовської та ін. У визначених працях науковців розкривається та обґрунтовується сутність податкової безпеки з точки зору різних рівнів її забезпечення, досліджуються окремі фінансові показники, які дозволяють здійснити аналітичну характеристику стану податкової сфери України. Втім, високо оцінюючи накопичені наукові дослідження щодо податкової безпеки держави та враховуючи зміни в економіці України, варто відмітити, що вченими недостатньо приділяється увага щодо розробки методичних підходів до оцінювання рівня податкової безпеки держави як стратегічної складової фінансової безпеки України.